

תכנון ערים לפי חוקי התורה

דומני, שיותר מכל ההלכות והליכות המדינה נדחקו עניני תיכנון הערים. סניטריות והיגיינה, לפי תוה"ק, לקרן זוית, לפנה נדחת עד שכמעט שנשתכח מן הלב. והרי הן גופי תורה. ומי שאינו שם על לב עלול לחשוב שהחוק החילוני בלבד מסדיר אותם ובינם לתורת אלקים חיים אין שום נקודת מגע. ולא כי, משניות רבות והלכות עמוקות ורחבות נשנו בהם אלא שמתוך אי־השמוש בהם, מתוך שלא אנו בררנו את חיינו, במובנה הרחב של המלה, אלא אחרים הם שסדרו (או—שמררו) את חיינו והליכותנו — — כמעט שהעלו חלודה.

עם ייסוד וכינון מדינתנו, עלינו להוציא את ההלכות — הליכות מתוך נרתיקן, לשטפן למרקן ולצחצחון, ומחדש לשזרן במסכת חיי מדינתנו הנבנית. משל יפה משל ידידי הרב ד"ר שמעון פדרבוש (בספרו חקרי תלמוד, עמ' ט"ו): לאדם שהיו לו דירה נאה וכלים נאים. לכל חדר כלים לפי כבודו, ולטרקלין — הכלים היפים ביותר והמתאימים לטרקלין. מכיון שירד האיש מנכסיו ומוכרז היה להצטמצם בחדר אחד, ולא היה לו מקום פנוי לכל הכבודה הזאת, מה עשה? הלך ואסף את כל הכלים שלא היו נחוצים לו באותה שעה ותחבם לקרן זוית, והיה מסתפק במה שנחוץ לו ביותר — בלבד. ואעפ"כ, לא מכר ולא שבר וקלקל את שאינו נחוץ לו באותה השעה אלא יושב היה ומצפה לימים טובים מאלה שבאם יגדיל מחדש כבוד ביתו וישוב להכניס אליו את כל כליו, דבר דבר על מכוננו ועל מקומו.

והנמשל: הלכות־הליכות חיים היו לנו מאז ומעולם אלא שהגלות והצרות שלא אפשרו לנו חיי עם ומדינה — השכיחו מאתנו אותן, וכעת — עלינו להוציאן מכחבואן ולהחזיר לעמנו.

מובן, שאין תנאי הבנייה, השיכון והדיור אשר אתנו — דומים לאלו שהיו בשעה שנשנו משניות אלו ומשום כך, אף אין לקחת את ההלכות בחובנו המילולי החצומצם אלא עלינו להרחיבן ולהתאימן למסגרת חיינו. (דרך משל: מרחיקין את הנבלות ואת הקברות ואת הבורסקי מן העיר — חמשים אמה" (ב"ב כ"ה, ע"א). מסתבר שרק בתנאי הדיור הצפוף שהתקיימו בא"י בשעה שנקבעה הלכה זו (ואולי גם משום סכנת הרחקה מן הישוב — יותר מדי) הסתפקו בהרחקה מינימלית כזאת שאינה עולה על 25 מטרים מן המרכז).

א. תיכנון ערים

כתוב בתורה (במדבר ל"ה, ד'): „ומגרשי הערים אשר תתנו ללויים מקיר העיר ומחוצה אלף אמה סביב“.

לכאורה, אין דין זה נוהג אלא בערי הלויים בלבד. ולא כי, אלא כל עיר ועיר

הנבנית ומוקמת בארץ-ישראל צריכה להכיל בתכניתה מגרש פנוי סביב לה אלף אמה רחבו, וכך שנינו במשנה (ערכין ל"ג, ע"ב): „אין עושין שדה מגרש, ולא מגרש שדה, ולא מגרש עיר, ולא עיר מגרש. אמר רבי אלעזר: במה דברים אמורים בערי הלויים אבל בערי ישראל עושין שדה מגרש, מגרש שדה, מגרש עיר, ולא עיר מגרש שלא ירחיבו את ערי ישראל". רש"י שם: שדה מגרש: מגרש הוא אלף אמה סביב לעיר מדכתיב: מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב. וחוזק לאותן אלף היה להם ללויים אלף אמה לשדות וכרמים. (לדעת הרמב"ם, הל' שמיטה ויובל פי"ג א"פ י"ג, וכן דעת הרא"ה בס' החינוך מצוה שמ"ב וראה במשנה סוטה כ"ז, ע"ב ומה שפירש"י שם). וכן כתבו התוספות על המשנה (ב"ב כ"ג, ע"א): „מרחיקין את השוכן מן העיר חמשים אמה" — מפני התבואה הנשטחת בגנות העיר, אבל לתבואה שבשדות ליכא למיחש בקרוב לעיר לפי שהשדות רחוקין מן העיר אלף אמה וכו'. וכן כתבו על המשנה (כ"ד, ע"ב) „מרחיקין את האילן מן העיר כ"ה אמה" — וזרעים צריך להרחיק מן העיר עד אלף אמה דאין עושין שדה מגרש. ורבנו הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ' י"ג הל' ד"ה) כותב: אין עושין בערי הלויים עיר — מגרש, ולא מגרש-עיר וכו' ושם בסוף הל' ה' „וכן בשאר ערי ישראל" (1).

[איברא, דרבנו הרדב"ז שם אומר: „ואעפ"י דק"ל כר"א מ"מ למדנו שאין ראוי לאדם לסתור בית לעשות גינה וכו'" ולא זכיתי לדעת מהיכן יצא לו דק"ל כר"א? ולא עוד אלא שרבנו בכסף משנה אומר מפורש: זמ"ש וכן בשאר ערי ישראל — משנה, וכתנא קמא.

וייתכן שהרדב"ז גרסא אחרת היתה לו בדברי הרמב"ם, המשפט „וכן בשאר ערי ישראל" נמשך לו יחד עם הל' ו' שם: „לא יסתור אדם את ביתו לעשות גינה וכו'" ומשום כך עשה מסוף הלכה ה' ומהתחלת ו' דין אחד (2)].

(1) עיין מל"מ שם שהביא שיטת רש"י שאין דין זה נוהג בערי ישראל אלא בבתי ע"ח, חוקשה ע"ז מב"ב. והנראה שלדעת רש"י דין הרחקה נוהג כל מקום שיש דין להיות „עיר". ואם יש למישהו עיר פרטית אין עליו חובת הרחקה, שהרי אין עליו חיוב שיהא על מקום זה שם עיר, משא"כ בבתי ע"ח שהקדושה שלהם היא בתורת עיר, וכן ערי הלויים. וכ"ז שייך כשהכל שלו, אבל כשיש הרבה שדרים בעיר, מדין נזקי שכנים נשתעבד כל אחד לחברו לא לשנות מסדרי עיר, וע"כ חלה על כ"א חובת הרחקה האילן מן העיר, כשהאחרים אינם מסכימים, אבל ברצון כולם או כגון שכל העיר שלו, מותר, וכנ"ל. משא"כ בבתי ע"ח שאין זה תלוי ברצונם כלל, כיון שבזה צריך דין עיר מן התורה. ומיושב מה שרש"י הזכיר לענין ע"ח דין זה של הרחקה האילן.

ובזה מיושב מה שהעיר בלח"מ פ"י משכנים שהרמב"ם לא הביא שם דין הרחקה כזרעים אלף אמה, רק דין הרחקה כ"ה אמה מן העיר. כי הרמב"ם בהל' נזקי שכנים אין מקום לדון אלא על תביעות מדין שכנים והוא רק באילן שכשכולם מסכימים מותר. אבל דין זרעים אינו תלוי בהסכמתם, כיון שלדעת הרמב"ם דין זה נוהג בכל ערי ישראל כדרך שנוהג בערי הלויים, ממילא אי"ש לנזקי שכנים כלל. (העורך).

(2) מתוך סגנון הרדב"ז יש לראות שט"ס נמלה בדבריו וצ"ל: „ואעפ"י דלא, קי"ל כר"א והמלה „לא" הושמטה. שאל"כ אין עצם דבריו מובנים כי מה סתירה מצא מזה לדין האיסור לסתור ביתו ולורוע תורבתו גינה, הרי אדרבא ר"א הוא שאמר אין עושין

לצורך מה שמשו אלף אמות הללו? הגר"א ז"ל מפרש את הפסוקים: שוטטו בחוצות ירושלים ובקשו ברחובותיה (ירמי' ה', א'), (ובמשלי ז') פעם בחוץ פעם ברחובות יפוצו מעינותיך חוצה ברחובות פלגי מים חכמות בחוץ תרונה ברחובות תהן קולה; וכתב שם: „שהמרחב הפנוי הסמוך לשער העיר נקרא רחוב ששם נמכרים צרכי העיר ושם מתקבצים לסחורה, וכמ"ש (בד"ה ל"ב) ויקבצם אל רחוב שער העיר, (נחמי' ב') אל הרחוב אשר לפני השער, ומרחוק מן העיר יותר סמוך לרחוב הוא הנקרא חוץ והוא כמו שער הסוסים (ירמי' ל"א) ואלו שני המרחבים אשר לפני העיר נקראים בלשון רז"ל (שבת ו') סרטיא ופלטיא³). על סמך זה מבאר „הכתב והקבלה" (ר' יעקב צבי מעקלענבורג ז"ל) את הפסוקים „ומגרשי הערים אשר תתנו ללויים מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב. ומדתם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה ואת פאת נגב אלפים באמה וכו' (במדבר ל"ה, ד): וז"ל: „הנה על המקום הפנוי הסמוך לשער העיר הנקרא „רחוב" אמר כאן מקיר העיר וחוצה אלף אמה, ר"ל המקו' הפנוי המתחיל מן קיר העיר ומתרחב ויוצא עד התחלת המקום הנקרא „חוץ" יהיה אלף אמה ואח"כ אמר ומדותם מחוץ לעיר אלפים באמה; ירצה ממקום הנקרא „חוץ" לעיר והוא סוף הרחוב משם יתחילו למדוד אלפים אמה". אלפים אמה אלו שמשו למקום זריעה, נטיעה ומרעה לערי הלויים שהרי יותר מכן לא קבלו משום שאין להם נחלה בארץ.

ועוד שנינו: „מרחיקין את האילן מן העיר עשרים וחמש אמה ובחרוב ובשקמה חמשים אמה, אבא שאול אומר: „כל אילן סרק חמשים אמה" (ב"ב כ"ד, ע"ב) ובגמרא שם: „מאי טעמא? אמר עולא משום נוי העיר ותיפוק ליה דאין עושין שדה-מגרש, ולא מגרש-שדה? לא צריכא לר"א דאמר עושין שדה-מגרש ומגרש-שדה דכא משום נוי העיר לא עבדינן. ולרבנן נמי דאמרי אין עושין שדה-מגרש ולא מגרש-שדה הני מילי זרעים אבל אילנות עבדינן, והכא משום נוי העיר לא. וייתכן שלצרכים איסטרטגיים בתנאי המלחמה בתקופה ההיא, זקוקים היו למגרש פנוי של אלף אמה סביב.

עיר מגרש משום חורבן א"י, הרי שזה מתאים בדיוק עם הלכה זו. אלא ברור שצ"ל „אעפ"י דלא קיי"ל כר"א ולפ"ז עיקר הדין נובע ממה שנאמר בלויים דיני עיר מגרש ושדה, שלדעת חכמים למדים מזה גם לענין ערי ישראל. ואין הטעם לגמרי משום שמקפידים על חורבן א"י, שהרי לפ"ז שורת הדין היתה נותנת שעושים מגרש עיר וכדעת ר"א, שטעמו כיון שאינו למד מערי הלויים מסברא אין לנו אלא שאין עושים עיר מגרש אבל לא להיפך. ולזה כ' הרדב"ז שאב כי הטעם בשינויי מגרש ועיר הם מגזה"כ, מ"מ גם הם מודים במקום שיש לחשוש לחורבן המקום שאסור והוא הדין גינה. (העורך).

3) לפ"ז היינו צריכים לומר רק בפתח השער, ומשו"מ נקבע היקף סביב אלף אמה? — ועוד איני יודע מה מקום לשאלה זו בכלל „למה שמשו אלף אמות הללו", הרי מפורש בדברי הכתוב עצמו: „לבהמתכם ולרכושם ולכל חיתם" („לכל צרכיהם", רש"י) וע"ע מלבי"ם שפירש עפ"י הגמרא נדרים פ"א „חיתם כמו לכביסה וכדו'. אכן מל' רש"י עה"ת וכן בערכין (ל"ג, ע"ב) נראה שעיקר הטעם של הריוח הוא לגוי העיר „שגוי הוא לעיר כשיש שטח פנוי לפניה" (ל' הרשב"ם ב"ב, כ"ד, ע"ב), אלא שמכיון שהשטח פנוי ממילא משתמשים בו לדברים ארעיים כגון אלה שהוזכרו בתורה ובמפרשים. (העורך).

מכל זה אנו למדים שבבניית והקמת עיר בארץ ישראל יש להתחשב עם גורמים שונים (שווקים, אסטטיקה, איסטרטגיה) ולתכנן את כל זה מראש. וכך אומר הנ"י (בב"ב פ"ב): „הא הלכתא למשיחא דמתניתן בא"י מיירי ומשום נוי העיר, ובמ"מ (הל' שכנים י, א'): „ודין זה והרחקה זו אינן אלא בא"י לפי שאין אנו חוששין לנוי העיר ואפילו רובה ישראל אלא בא"י וכ"כ הרשב"א ז"ל. התכנית: עיר מסודרת ויפה שבגיניה, הן בפנים והן בחוץ, בטוחים מכל מיני גורמים רעים (מפולת, שריפה, ריח-רע, היוק ראייה ונזקי הרכוש של הזולת כמותן ששנינו: לא יחפור אדם בור סמוך לבורו של חברו ולא שיח ולא מערה ולא אמת המים ולא ברכת כובסין אלא אם כן הרחיק מכותל חברו ג' טפחים וסד בסיד, ומרחיקין את הגפת ואת הזבל ואת המלך ואת הסיד ואת הסלעים וכו' ואת הזרעים ואת המחרישה וכו' ואת הרחיים שלשה מן השכב שהן ארבעה מן הרכב; רש"י: הרחיים קשין לכותל שמנידין את הקרקע. ואת התנור וכו' ב"ב י"ז, ע"א. „לא יעמיד אדם תנור בתוך הבית אלא אם על גביו גובה ארבע אמות": „לא יפתח אדם חנות של נחתומין ושל צבעין תחת אוצרו של חברו וכו' שם כ"ב). ועצים הגורמים היוק כשהו (החרוב משום ריחו הבלתי-נעים בחדשים ידועים והשקמה המרבה זבל ונשירה⁴), מרוחקים לא פחות מחמשים אמה ומבטח לה מקום שוק וצרכיה האסטרטגיים מסודרים ויש לה נוי ואסתטיקה — היא המצווה עלינו מדת תוה"ק לערי מדינת ישראל.

ויש עוד לברר אם הצורה הזאת דווקא (עיר אזרחית שרחובותיה תוצה לה ונגרשה אלף אמה וכו') מצווה עלינו, או שעלינו לבנותה לפי אמת מדת היופי, הבטחון והשיווק של זמננו אנו? (ואז ייתכן שאפשר לשנות מדין תורה של אלף האמות וכיר"ב).

והנה למדנו (חולין קל"ד, ע"ב): „לוי זרע בכישור ולא הוו עניים למשקל לקט, אתא לקמיה דרב ששת א"ל: לעני ולגר תעזוב אותם ולא לעורבים ולא לעטלפים". וכך פוסק רבנו הרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"א, ה"י) הרי, שיש מקום לומר שכיון שבסגנון הבניה של זמננו, לא ישמשו אלף האמה למטרתם — לא אמרה התורה השאר — ללא דבר⁵). ועוד ייתכן שהכבישים הפנימיים, המדרכות, המדשאות והגנים ממלאים מקום אלף האמות. והדבר טעון הכרע, ואכמ"ל.

4 במפרשים הקדמונים שנינו הטעם בחרוב ושקמה „לפי שענפיהם מרובים" (רשב"ם סס), ונראים הדברים שרק מן העיר יש להרחיק האילנות הללו לפי שמסתירים את העיר מעין הראיה כמו שכתבו המפרשים וכנ"ל. אבל בתוך העיר אין איסור נטיעת אילנות. (וכן נראה בתוך המשנה „אילן הנוטה לר"ה (ב"ב כ"ז), ור"ה סתמו במקום שבוקעים בו הרבה אנשים דהיינו בתוך העיר). (העורך).

5 ההשוואה קשה: שם אמרה התורה בפירוש למה שיש לעזוב ואם אין עניים הרי שאין כאן מצוה כלל. משא"כ בענייננו שכתבה התורה חיוב סחמי (בפרט לפמשי"כ לעיל שהמשמעות שיהא שטח ריק וקבעה התורה (שזהו הנוי) ואפילו אם ננקט כמשטות לשון הכתוב, לבהמתם ולרכושם אין זה מפורך, שהרי אפשר להשתמש ולהעמיד ומי מעכב בידם לעשות כמו שקבעה התורה. ועיי' חינוך (מצוה שמי"ב) שכי' זז"ל: „ומתוך כך וכו'" ולכן חיה בדין להיות אותם

ב. בנינים ציבוריים

עם תכנון העיר יש להכניס מיד בחשבון את הבנין הציבורי החשוב ביותר של עיר בישראל חייבת להקימו. והוא — בית הכנסת, ולדאוג שמקום ביה"כ יהיה במקום היותר יפה והיותר טוב שבעיר, נוסף על כך גם עצם הבנין צריך להיות היפה ביותר והגבוה ביותר בבניני העיר המתוכננים. וכך שנינו ברי"ף, פ"ק דב"ב (ע' קנ"ז ע"ב, סלאוויטא — ומקורו בתוספתא ב"מ פ"א): כופין בני העיר זה את זה לבנות ביניהן בית הכנסת" ורבנו הרמב"ם (הל' תפלה פ"א, הל' א', ב') אומר: "כל מקום שיש בו עשרה מישראל צריך להכין לו בית שיכנסו בו לתפלה בכל עת תפלה ומקום זה נקרא ביה"כ". וכשבונים ביה"כ אין בונים אותו אלא בגבהה של עיר, שנאמר: בראש הומיות תקרא. ומגביהין אותה עד שתהא גבוהה מכל חצרות העיר".

בסנהדרין (י"ז, ע"ב) שנינו: "כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו, אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה... בית הכנסת ובית המרחץ ובה"כ וכו'".

ג. אספקת המים

אף אספקת המים לעיר המתוכננת, סינונם והכשרתם לשתייה ולשמוש מצווה לנו מתורה"ק. ששנינו בערים המתוכננות של הלויים (ערי המקלט): "ערים הללו אין עושין אותן לא עירין קטנים ולא כרכין גדולים אלא עיירות בינוניות ואין מושיבין אותן אלא במקום מים ואם אין שם מים, מביאין להם מים וכו' (מכות, ע"א ובתוספתא שם).

אף בערי ישראל למדנו (ב"מ ק"ח; ע"א) "הכל לכריא דפתיא". וכן במשנה ראשונה של מס' שקלים: "ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקואות המים". (ולא זו בלבד אלא שלשם השקאת בעליהחי (והאנשים) הקלו חכמים בדיני שבת זאמרו "עושין פסין לבירוניות" (עירובין י"ז, ע"ב).

ומכיון ששתיית המים הבלתי ראויים לשתייה אסורה עלינו משום סכנה "ונשמרתם מאד לנפשותיכם". וכך שנינו (ע"ז י"ב, ע"ב) "ת"ר לא ישתה אדם מים לא מן הנהרות ולא מן האגמים, לא בפיו ולא בידו אחת משום סכנה". נמצאים אנו למדים שחובה לתכנן סידור אספקת מים שאין בהם זיהום וגורמי מחלה, אם ע"י

העדים אשר יד הכל שוה בהם ולב הכל עליהם בתכלית היופי והחמדה לשבח כל עם ישראל בכך, ומפני כך באה הצואה עליהם שלא לשנות בעניינם דבר, כי אדון החכמה יסדן ותקנן: והגביל גבולם וירא כי טוב, וכל חילוף אחר דברו אינו אלא גירוע וגנאי וכ"נ לשון הרמב"ם שבערי הלויים אסור לשנות ממה שהן לעולם וע' מנ"ח שכ' שנראה שאם יודעו היום ערי הלויים יש לשמור בהם דין זה.

הרי לנו שביסוד הדין אין מקום כלל להשוות למש"כ לענין עויבת מתנ"ע, ולא לנו לדרוש ולחקור אחר הגוי שמצאה תורה.

אכן לענין ערי ישראל יש מקום לדון מצד שאין כאן עיקר דין מהתורה, ותקנת חכמים היא כמש"כ במנ"ח וע"כ יש לומר שהכל לפי הצרכים. (העורך).

צנורות ואם (במקום שאי אפשר) ע"י בורות, ושיש לפקח עליהם (פיקוח אנטי-מאלארי) מדין תורה.

ד. פניטריות (בריאות הצבור)

מרחיקין את הנבלות ואת הקברות ואת הבורסקי מן העיר חמישים אמה (ב"ב, כ"ה). ומרחיקין את הגורן הקבוע חמשים אמה (שם כ"ד, ע"ב) רש"י: מפני המוץ המזיק את בני העיר כשהוא זורה גם את הזרעים הוא מייבש. הרי בתכנון העיר יש להביא בחשבון כל הגורמים העלולים להביא נזק לבריאות העיר ולהרחיקם, או לבודדם. ולמדנו חובת ביוב מתוך ההלכה (ב"מ ק"ח, י"א): וחילופא במיא למטרה". ושב ה' חצרות שהיו מקלחות מים לביב אחת. יתר על כך: כל דבר המפריע לבריאות, נוי אסטיטקה וסנטריות של העיר, הרשות בידי ועד העיר לעקרו, לסתרו ולא להתחשב בהיזק ממונו של זה. וכך שנינו (ב"ב כ"ד, ע"ב) אבא שאול אומר: כל אילן סרק (מרחיקין מן העיר, רש"י: משום שגנאי הוא לעיר) חמשים אמה ואם העיר קדמה — קוצץ ואינו נותן דמים ואם אילן קדם — קוצץ ונותן דמים.